
TURBUCZ PÉTER

BÖRTÖNBEN A SZÍNHÁZIGAZGATÓ PALÁGYI LAJOS KOMMUNISTA IZGATÁSI ÜGYE

1919 a magyar történelem egyik legzavarosabb éve. Háborúk, politikai anarchia, felfordulás és kiszámíthatatlan mindennapok, az időszak, amikor hónapokon át csak sodródott az ország lakossága egyik megszálló hadseregtől és/vagy politikai erőtől a másikig. Talán így lehetne a legvelősebben összefoglalni és jellemezni azt az évet. A tanácsköztársaság bukása után érthető módon sokan vágytak a rendre, a nyugalomra és a békére, jöjjön az bárhonnan is, ám hamar csalódniuk kellett. A vörösterroret a fehér követte és egy pillanat alatt a baloldali üldözökből bujkáló üldözöttek lettek. Azonban a fehérterror nem szorítkozott a valódi bűnösök felkutatására és megbüntetésére, hanem, amint az közismert, számos ártatlan áldozatot is szedett. Az atrocitásokon túl augusztus közepétől a kommunistaüldözés intézményesült, amikor országszerte ún. igazolóbizottságok jöttek létre azzal a nyíltan hirdetett szándékkal, hogy a kommunizmussal szimpatizálókat felkutassák, és valamilyen formában megbüntessék. A szemfüles politikusokon és általában a hadseregen kívül csak ritkán akadt kivétel, ekképpen az iskolák, egyetemek, tudományos társaságok és színházak tagjainak legalább annyira aggódniuk kellett sorsuk felől, mint az egyéb állami alkalmazottaknak. Persze az időszak kedvező alkalmat szolgáltatott a régi ellentétek felújításához, és kiváló lehetőséget kínált valaki jó hírének tönkretételéhez is.

Részben ennek, vagyis az emberi rosszakaratnak, részben saját politikai megnyilvánulásainak következtében váltak áldozattá neves tudósok, írók és művészek is szerte az országban.¹ Az egykori Borsod vármegyében szintén több személy keveredett kommunistagyanúba; az ismertebb esetek, amik aztán a miskolci államügyészség hatáskörébe kerültek: Szűcs Lajosé, Komoróczy Miklósé, Gádor Herberté, Ptisek Endréé, Révész Mihályé és Gorzó Nándoré. A legnagyobb, országos visszhangot kiváltó ügy a régióban mégis Palágyi

1 Az időszakot a napokban elhunyt Ormos Mária találóan „agyműtétnek” nevezte. *Ormos Mária: Agyműtét*, 1919. Magyar kérdőjelek a 20. század elején. Múltunk. 55. (2010) 3. sz. 46.; A „hazafiatlanság” vádja következtében több száz tudós kényszerült 1919/20-ban elhagyni az országot, akik közül sokan végleg külföldön telepedtek le. A legnagyobb sajtóvisszhangot kapott kommunista ügyek 1919-ben: Alexander Bernáté, Asbóth Oszkáré, Beke Manóé és Móricz Zsigmondé. Alexander ellen ráadásul távollétében folytatták le az igazolóbizottsági eljárásokat. A vele történeteket lásd *Turbucz Péter: 1919 – A sorsformáló év Alexander Bernát életében*. Magyar Tudomány 178. (2017) 12. 1606–1617.; Sajnálatos módon a lejárató hadjárat emberi áldozatot is követelt, gondoljunk csak Simonyi Zsigmond esetére, aki belehalt a megaláztatásba. Világ, 1923. október 21. 5.

Lajosé, a Miskolci Nemzeti Színház igazgatójáé volt, akinek neve Miskolcon addig a pillanatig egyet jelentett a magas színvonalú színjátszással.²

Palágyi Lajos (1876–1932) a Miskolci Nemzeti Színház akkori direktora³ még 1919 februárjában hívta fel magára a város figyelmét politikai nézeteivel. Február 17-én a „vörös vasárnap” elnevezésű, az ellenforradalom elleni tüntetésen hozzávetőleg 20 ezer ember előtt tartott beszédében *„rámutatott, hogy ő már ifjúkorában, mint asztalos szakmunkás híve volt a szociálmusnak, majd színésszé lett, de a szocializmus szent eszméiben mint színész is képezte magát. Aradon, mint színész a szervezett munkásság kívánságára beszédet tartott s akkor az ügyesség izgatásért perbe fogta. Ezidőtől kezdve csak lelkében égett a lobogó láng, amíg végre a négy éves háború az eddig elnyomott szociáldemokrácia kezébe juttatta a politikai hatalom egy jelentékeny részét. Ez a szociálmus lesz a jövő társadalom szíve. A munkásság nem teheti le a jövője intézését annak a polgárságnak a kezébe, amely árkon-bokron követője volt a régi államrendnek. A haladó kocsit az államformával, s a kocsiban ülőket a dinasztíával s az arisztokráciával, a kocsist a polgársággal hasonlítja össze. Miután elfordította a kocsis a kocsit s kifordította az uralkodó osztályokat, sajnálja kiadni még kezéből az ostort, a hatalmat. Kéri a jelenlevőket, hogy a tömeg félelmes erejével mutassa meg a politikai érettségét s egyenlőre még nem csap le a félelmes kalapács, csak ha meg akarják támadni a népköztársaságot.”*⁴

Pár nap múlva színre vitte Garami Ernő *Megváltás felé* című 3 felvonásos, ellentmondásos darabját, ami a megváltozott politikai miliőben nagy sikert aratott a közönség körében.⁵ Azokban a hetekben Palágyi szinte úszik a sikerben, így még azt is megengedhette magának, hogy az ún. színházi konzorciumok⁶ ellen röpiratilag nyíltan állást foglaljon az Országos Színészegyesület szocialista és kommunista érzelmű új vezetésével szemben.⁷ Március 1-re ő és színtársulata néhány tagja (Helvey Erzsé, Latabár és Herczeg Vilmos, Czegléd Árpád

2 Palágyi nemcsak modern színvonalú és állandó idejű színjátszást teremtett Miskolcon, hanem része volt a színház városi kézbe kerülésének, hovatovább kezdeményezésére a társulat *Színházi Újság* címmel saját folyóiratot is kiadott. Dobrossy István – Eszenyi Miklós – Zahuczky László: Miskolci életrajzi lexikon. Miskolc 2008. 190.

3 Palágyi 1907-ben került a miskolci színház vezetői székébe. Miskolc írásban és képekben 9. Szerk. Dobrossy István. Miskolc 2002. 164–170.; Kárpáti Béla: A színház és mozik története. In: Miskolc története 5/2. Szerk. Dobrossy István – Stipta István. 1918–1949-ig. Miskolc 2007. 438–440.

4 Reggeli Hírlap, 1919. február 18. 3.; Az eseményről az országos sajtó is hosszán tudósított: Friss Újság, 1919. február 18. 1.; Az Est, 1919. február 18. 5.; Az Újság 1919. február 18. 2.

5 Reggeli Hírlap, 1919. február 21. 3.; Cenner Mihály: A magyar dráma a Miskolci Nemzeti Színház színpadán. In: A Miskolci Herman Ottó Múzeum Közleményei 12. Szerk. Szabadfalvi József. Miskolc 1973. 4.

6 A konzorciumelképzelés lényege, hogy a vidéki színházkerületekben csak konzorciális rendszerű társulatoknak lehessen játékendélyt adni, vagyis igazgató és színész arányos részesedést kapjanak a teljes bevételből, ugyanakkor a kiadásokat is közösen viseljék.

7 Pesti Napló, 1919. február 18. 6.

hangversenymester, Fehér Kató, Hován Böske, Mann Marcell, Lóránt Marcell; konferanszié: Fehér József) meghívást kapott a magántisztviselők táncos kabaréval egybekötött hangversenyére, amit a helyi Korona Szálló nagytermében rendeztek.⁸ A beszámolók szerint az est fénypontja a színházigazgató drámai szavalata volt, aki Rudnyánszki *A gyáva* című költeményét adta elő viharos hatással.⁹

A proletárdiktatúra kikiáltását követően, mint megannyian országszerte, Palágyi is megtartotta pozícióját, azonban sokakkal ellentétben az új rendszerben ő politikailag egyaránt aktív maradt. Vezetése alatt a színház a rezsim helyi kulturális központja lett, amit az igazgató kénytelen-kelletlen közreműködésével hamarosan a vörösök propagandacéljaira használtak fel. Hogy miképp? Április 11-én először ún. vörös *katonaestet* tartottak az épületben, ahol az eredeti tervek szerint az igazgatónak Petőfi *Egy gondolat bánt engemet* című költeményét kellett volna elszavalnia,¹⁰ ám időközben változtatás esett a programon, ekképp végül Palágyi Fehér Ödön rendkívül ellentmondásos prológusával nyitotta meg a programsorozatot.¹¹ A rövid beszédet a *Reggeli Hirlap* a következőképpen idézte: „A vörös hadsereg ma az élet, az erő, a remény. Az új világnak a vörös hadsereg adja meg a létét. Az új világ építésének mimikájában mindenkinek részt kell venni. Kelet felé nézzünk, hol a proletár fegyverek élől *futva menekül az imperiálista entente. Ha azt akarjuk, hogy a jövő mienk legyen, mindenki siessen a vörös hadseregbe ott dől el az egész emberiség sorsa. Nálunk az orosz testvéreket elszánt fegyveres erő várja. Ez szent háború, mert értünk folyik. Szeressétek a vörös hadsereget, míg a proletárok ebből erőt merítenek.*”¹²

A megnyitó után az akkoriban unos-untalan játszott Marseillaise hangjai csendültek fel, majd a rendezvény folytatásában Mauks Sándor mondott toborzót, amit Faragó Sándor szavalata követett. A folytatásban Farkas Béla *A vörös hadsereg* című versét szavalta el, zárásként pedig a szintársulat Heyermans Hermann *Remény* című halásztragédiáját adta elő.¹³ A színház repertoárját azokban a napokban e darabon kívül Knoblauch vígjátéka, a *Faun* és Ohnet színműve, a *Vasgyáros* alkotta.¹⁴

Mindeközben a fent említett röpirat akkora hatást gyakorolt a szakma képviselőire, hogy az Országos Színészegyesület aztán a hónap közepére Miskolcra, a vármegyeháza dísztermébe színészkongresszust hívott egybe. A közgyűlés célja egyebek között a színészegyesület feloszlata és a színészeknek országos szakszervezetbe való tömörítése volt. Az ülésen kilencvenkét vidéki és tizenkét fővárosi társulat képviselőjében összesen mintegy kétszáz tag jelent meg.

8 Reggeli Hirlap, 1919. február 27. 3. és uo. március 4. 5.

9 Reggeli Hirlap, 1919. március 7. 3.

10 Reggeli Hirlap, 1919. április 1. 4.

11 *Párkány László: A miskolci sajtó a Tanácsköztársaság idején.* In: A Herman Ottó Múzeum Évkönyve 5. Szerk. Komáromy József. Miskolc 1965. 401.

12 Reggeli Hirlap, 1919. április 12. 1.

13 Uo.

14 Reggeli Hirlap, 1919. április 12. 3.

A rendezvényen az aktuális kérdések tárgyalásakor természetesen szóba jött a konzorciumügy is, aminek kapcsán Palágyi kijelentette, hogy főleges ilyenekre vitákat pazarolni, hiszen néhány héten belül úgyis megvalósul a vidéki színházak szocializálása. A felszólalást vita követte, majd kimondták az egyesület feloszlását és az új szakszervezet létrehozását.¹⁵

Nem sokkal később az időközben Közművelődési Tanácstaggá avanszált Palágyit felkérték, hogy tartson előadást a Biztosítási Tisztviselők estélyén április 26-án, amit ő némi vonakodás után elvállalt.¹⁶ *Szocializmus és kommunizmus* címen tartott expozéja azonban annyira rosszul sikerült, hogy arról nem készült beszámoló, mindenestre ahhoz elégségesnek bizonyult, hogy az ünnepi összejövetel résztvevői között később komoly felháborodást és nézeteltérést szüljön. A színházigazgató megbotránkoztató előadása mellett áprilisban segített a miskolci *Vörös Május* című ünnepség szervezésében is, amely végül a város cseh megszállása következtében elmaradt.

A katonai megszállás ideje alatt Palágyi minden energiájával karrierjére és a színház vezetésére összpontosított – mivel a színjátszás nem szünetelhetett.¹⁷ Májusban az alábbi darabok kerültek színpadra: *Remény, Csavargóleány, Hejehuja báró, Obsitos, Hamupipőke, Kis király, Doktor úr, Ripp van Winkle, Szókimondó asszonyosság esete, Pacsirta, Túl a nagy Krivánon, Suhanc, Sztambul rózsája, Megváltás felé, Mandarin*.¹⁸ A tanácsköztársaság további heteiben az igazgatóval – eddigi ismereteink szerint – már csak szigorúan színházi eseményekkor lehetett találkozni, így például ő játszotta a címszerepet Molnár Ferenc *Az ördög* című darabjában, valamint egyebek között színre vitte Arcübasev *Szenvedély* című drámáját.¹⁹

A tanácsuralmat megdöntő és Miskolc okkupációját végrehajtó román hadsereg augusztus 5-i első intervenciós rendelete visszaállította az 1918. november 1. előtti jogállapotot, valamint egyebek mellett rendelkezéseket tartalmazott a kommunisták ellen.²⁰ Gedeon Aladár, az újonnan megválasztott főispán utasítást kapott a politikai elit kompromittáltsága kivizsgálására, amit az érintetteknek – köztük Szentpáli István polgármesternek és társainak – részben sikerült megakadályoznia, továbbá befolyásuk átmentése ugyancsak megtörtént. Mások nem voltak ennyire szerencsések, és a helyi laktanyákban hamarosan gyűlni kezdtek a letartóztatottak százai.

15 Az Est, 1919. április 17. 2.

16 Reggeli Hirlap, 1919. április 17. 3.

17 Ez idő alatt a lehetőséggel élve Egerben a Hevesmegyei Kormányzótanács Biztosa levélben kérte Lukács György közoktatásügyi népbiztost, hogy engedélyezze egy helyben működő színtársulat létrehozását. Soós László: Lukács György dokumentumok az Országos Levéltárban. In: Levéltári Közlemények 57. (1986) 1. sz. 162.

18 Reggeli Hirlap, 1919. május 1. 4.; május 4. 2.; május 8. 4., május 14. 4.; május 22. 4.; május 27. 4.; május 28. 4.

19 *Kárpáti Béla*: Miskolci várostörténeti kalendárium 1300–1960. Miskolc 2001. 80.

20 Források a borsodi és miskolci munkásmozgalom történetéhez II. 1918–1929. Összeáll. Beránné Nemes Éva – Román János. Miskolc 1978. 113. (28. sz. dok.)

Palágyi Lajos színházigazgató ügye először 1919 szeptemberében került a figyelem középpontjába. Szeptember 10-én a színházügyekben illetékes Miskolci Színügyi Bizottság összeült,²¹ hogy a direktor helyáremelési kérelmét tárgyalja, amikor az ülés elején Vidats János bizottsági tag kijelentette, hogy addig nem hajlandó ezzel foglalkozni, amíg „a társulat jelenlegi vezetője alatt működik”, mivel Palágyi olyan politikai szerepet játszott a közelmúltban, ami miatt a közvélemény őt erősen elítéli. Ezért indítványozta annak kimondását, hogy a bizottság ne bocsátkozzék vele tárgyalásokba, hovatovább menessze, amihez hangos szavakkal azonnal csatlakozott dr. Rácz György bizottsági elnök és Bulyovszky Gusztáv bizottsági tag is. Bulyovszky az eredeti indítványhoz felvetett egy kiegészítést, miszerint a társulatot ne büntessék „igazgatója bűneiért”, ezért javasolta, hogy a színház bérleti jogát a direktor hozzáértő és jó fegyelmezőképesseggel rendelkező feleségére Palágyiné Menszáros Margitra ruházzák át, mondván eddig is az ő kezében összpontosult a tényleges irányítás. Az elképzeléshez a bizottság tagjai csatlakoztak, ámde Kun Bertalan felszólalása még hátra volt. Kun hangsúlyozta, hogy nemcsak Palágyi, hanem a társulat egyes színészei is „tevékeny szerepet játszottak a kommün alatt”, ezek ellen pedig szigorú vizsgálat megindítását kérte, amihez az egybegyűlték egyhangúan hozzájárultak. Végül aznap egyedül az igazgató menesztését mondták ki úgy vezetőként, mint színészként, majd a bérleti jogot 1920. szeptember 1-ig – vagyis a várossal kötött bérleti szerződés lejártáig – Palágyinéra ruházták át.²²

Az események azonban itt éppen hogy nem értek véget, hiszen Palágyi természetesen igyekezett reagálni a vádakra miszerint ő soha nem tekintette magát kommunistának csak szocialistának, de védekezése eredmény nélkül maradt. A miskolci indexre tételre válaszolva aztán októberben tárgyalásokba kezdett a Szegedi Színház direktori székeért, amiért a *Magyar Jövőben* éles támadást kapott.²³ Közben a miskolci színház direktiójáért megkezdődött a harc, ugyanis Faragó Ödön pályázatot nyújtott be az igazgatói székre,²⁴ még azelőtt, hogy a helyi színügyi bizottság december 3-án délután újra össze nem ült.²⁵

A városházán, immár a polgármester jelenlétében rendezett második bizottsági ülés, a társulat ún. vigalmi adója 5%-a elengedése ügyében tett kérelme tárgyalása és hozzájárulása után ismét deklarálta a direktióban bekövetkezett változásokat, valamint kénytelen-kelletlen, de ezúttal is kimondták, hogy új pályázatot csak 1920. szeptember 1-jével írhatnak ki a színházigazgatói posztra. Az ülés folytatásában rögzítették Kun Bertalan észrevételét, hogy a színpadon még mindig a szeptemberi határozattal eltávolított igazgató neve van

21 A bizottság tagjai közé tartozott: dr. Rácz György (elnök), dr. Szentpáli István polgármester, Bulyovszky Gusztáv, Kun Bertalan, Gállfy Ignác és Vidas János.

22 *Vargáné Zalán Irén*: Miskolc zenei élete a két világháború között (Második közlemény). In: A Herman Ottó Múzeum Évkönyve 21. Szerk. Szabadfalvi József. Miskolc 1982. 196.

23 *Magyar Jövő*, 1919. október 30. 4.

24 *Magyar Jövő*, 1919. november 29. 4.

25 *Magyar Jövő*, 1919. december 4. 5.

feltüntetve, amit mielőbb le kell cserélni. A napirend utolsó pontjaként azután Szántó János kérelmével foglalkoztak, akit ugyancsak az ősz folyamán bocsátottak el állásából, mivel exponáltatta magát a kommunista rendszerrel. Az eltávolított színész kérelme viszont nemhogy tényleges revízió alá nem került, hanem a társulatból való eltávolítás megerősítésén túl a miskolci színpadról való letiltását is kimondták;²⁶ a döntés értelmében a jövőben más vendégtársulatok tagjaként sem léphetett fel a városban. A helyi sajtóban a bizottság határozatai alapvetően elismerésre találtak,²⁷ miközben a színtársulat tagjait megosztotta a döntés.²⁸

Palágyi Lajos egyébiránt ekkor már hosszabb ideje nem tartózkodott a városban. Miskolcra csak december 6-án érkezett vissza, azonban alighogy leszállt a vonatról a katonai rendőrség rögvest letartóztatta izgatás vádjával. A vád szerint több nyilvános népgyűlésen a polgárság ellen lázított, ezért letartóztatása után a Csabai kapuban lévő rendőrségre hurcolták, ahol kihallgatták, majd átadták az ügyészségnek. Nem sokkal később a Rudolf lakatnyában lévő politikai foglyok közé helyezték el, ahol heteket töltött.²⁹ A vizsgálat befejezése után ügyét a kommunista ügyekben ítélező ötös tanács tárgyalta,³⁰ miközben a helyi közvélemény a letartóztatás tényéről is alig tudott. A helyi lapok közül kizárólag a *Magyar Jövő* adott hírt a történetekről. A *Miskolczi Napló* azokban a napokban inkább a kazincbarcikai gyilkossággal, míg a *Reggeli Hírlap* a közelgő választásokkal és a бүккi rablóbanda tagjainak rendőrkézre kerülésével foglalkozott, illetve mindkét lap Horthy Miklós közelgő, december 11-re időzített bevonulását tárgyalta hosszabban.

A színingazgató egészen december 24-ig maradt letartóztatásban, majd szabadlábon védekezhetett.³¹ Tárgyalására a Miskolci Büntetőtörvényszéken 1920. május 19-én került sor, ám a fontosabb tanúk meghallgatása már január 6-án, illetőleg 15-én befejeződött.³² A korabeli kihallgatási jegyzőkönyv szerint:

Rózsa Fülöp, bártfai születésű, miskolci biztosítási ügynök tanú (Széchenyi u. 17. sz.) előadta, hogy Palágyi a Pénzügyi Tisztviselők estjén negyed órán keresztül „teljesen összefüggéstelenül” beszélt, mondván ez neki nem kenye-
re,

26 Miskolczi Napló, 1919. december 5. 2. és Reggeli Hírlap, 1919. december 4. 6. vö. Magyar Jövő, 1919. december 4. 5.

27 Serédi Jenő: A színház jövője. Reggeli Hírlap, 1919. december 7. 5. vö. Magyar Jövő, 1920. február 1. 3.

28 Egyebek között erre enged következtetni a Helvey Erzszi primadonna körül kialakult szerződési botrány is, amit Miskolcon minden eszközzel igyekeztek eltussolni és rendezni. Reggeli Hírlap, 1920. január 22. 3. és uo. január 29. 3.

29 Magyar Jövő, 1919. december 9. 2.

30 Tagjai: dr. Rázsó Gyula (elnök), Hubay Kálmán, Sztolarik Ferenc, Densz Sándor, Horkay Ferenc.

31 Felesége eközben leginkább jótékonykodott. December második felében például a katonák karácsonyára egy nagyobb összeget adományozott. Reggeli Hírlap, 1919. december 30. 4.

32 Magyar Nemzeti Levéltár Borsod-Abaúj-Zemplén Megyei Levéltára (továbbiakban: MNL BAZML) VII. 1/f. 1992/1920. 2–3. lap.

miközben lett volna ideje felkészülni, hiszen azért is hívták meg őt, hogy a személye az estélynek egyfajta szenzációt kölcsönözzön.

Rózsával szemben Gönczi Sándor (Széchenyi u. 14. sz.), miskolci születésű, helyi órás és ékszerész nem beszélt a szóban forgó estéről, hanem azt vallotta, hogy a kommün alatt gyakran összejött az igazgatóval magántársaságban, ahol ő a társasággal együtt énekelte a Himnusz, és mindenkor „kommün ellenes gondolkodásának” vallotta magát.

A harmadik tanú, Kállai Géza, miskolci születésű lakos, munkásbiztosítási igazgató volt. Ő azt állította, hogy szintén gyakran érintkezett a direktorral, aki egy alkalommal megkérte, hogy ajánlja be a szociáldemokrata pártba. Ugyanakkor a februári népgyűlés után kijelentette, hogy neki nem tetszik a politika menete, ami nagyon bal felé halad, és a társulat szocializálásából neki nagy kára van. Továbbá a cseh bevonulást követően, amikor a gazdakörben a tagok Reisinger Ferenc és társai ellen nagyon kikeltek, ő a főispánék oldalára állt. E tanú szerint Palágyi nem számított kommunista érzelmű embernek, csak szociáldemokratának, aki úgy gondolta, hogy a vörös hadseregnek nemzeti jelleget kellene adni.

Hosszufalusy Lajos, vattai születésű, miskolci főszolgabíró tanú szerint a színházigazgató a kommün alatt soha nem beszélt arról, hogy a rendszer elveivel egyetértene. Bár szocialista volt, de nem kommunista. Amikor pedig a csehek letartóztatták, ő azt hitte, hogy ennek az a párbeszédük volt az oka, amikor gazembereknek, zsidóknak és bitangoknak hívta a vörösöket. Előadta továbbá, hogy Palágyi a kommünt folyton szidta előtte.

Fazekas Sámuel, gönci születésű, miskolci lapkiadó-tulajdonos szerint a színész nemzeti alapon álló szociáldemokrata pártot kívánt szervezni a kommün alatt, amit egyébként megvetett. Mindig a kommunizmus ellen nyilatkozott, mert annak rendszerét, elveit nem helyezte és kifogásolta.

Szeleczy Zoltán, recski születésű, miskolci biztosítási szövetkezetvezér-titkár tanú (Széchenyi u. 37. sz.) szerint a pénzügyi tisztviselők estjén hallotta a színművészt, aki egyáltalán nem készült az egyébként is rövid beszédére. Előadásában azt állította, hogy a kommunizmus teljesen jogosult, arra feltétlenül szükség van, mert csak a tulajdon közösségével lehet megakadályozni, hogy egyesek a köz érdekeit sérthessék. Beszéde folytatásában pedig kikelt a nagybirtokosok ellen is. Szerinte, ha például 10 000 nagybirtokos összebeszél, hogy nem vet, akkor 30 millió ember hal éhen. Ezt hallotta László János gazdatiszt szövetkezeti főkönyvelő, aki Hosszufalusy Ferdinánddal szintén megjelent azon a rendezvényen. Az említett tanú más politikai szereplésről nem tudott.

Kun Géza, sátoraljaújhelyi születésű biztosítási szövetkezetvezér-titkár helyettes tanú (Széchenyi u. 35. sz.) szerint az említett estén a tartalmatlan és rendszertelen előadásban a földosztás szükségességéről ugyan beszélt Palágyi, de a kommunizmust nem dicsérte, izgató kijelentéseket nem használt, beszéde nem kommunista beszéd volt. A földbirtokospéldára ő is emlékezett.

Malatidesz Mihály, miskolci születésű lakos, biz. intézeti tisztviselő tanú (Szemere u. 13. sz.) szerint Palágyi nem izgatott az említett rendezvényen, ám

később személyes beszélgetésük során elmondta, hogy valamit produkálnia kellett beszéd címén, miközben ő szocialistaként nem tud kommunistává vedleni. A földosztás kérdése ebben a tanúvallomásban is előkerült.

Makay Barna, gagybátori születésű, biztosítási tisztviselő tanú (Serház u. 2. sz.) szerint a vigalmi bizottság kérte fel a színészt előadástartásra, azonban erről ő megfedkezett, s teljesen felkészületlenül lépett fel. Beszéde szocialista és nem kommunista tartalmú volt. A földosztásról is beszélt, bizonyítva annak helyességét, mert szerinte, ha 10 000 földbirtokos összefog, az 30 millió másik ember halálát jelentené. Palágyit a magánéletben is ismerve a tanú kijelentette, hogy az igazgatót erős szocialistának tartja, mintsem meggyőződéses kommunistának.

A kihallgatások az igazgató ártatlanságát igazolták, így az államügyészség a lefolytatott vizsgálat során, mivel nem talált semmi terhelőt Palágyival szemben, ezért az eljárást (ideiglenesen) beszüntette. Erről megküldte határozatát az Országos Színész Egyesület számára is, amely február elején vizsgálta az igazgató tetteit. Az Országos Színész Egyesületben azután a miskolci államügyészség vizsgálatait alapul véve ugyan lefolytattak egy igazolóbizottsági eljárást a színésztárs ellen, de csak azért, hogy igazolhassák – feljelentés ugyanis akkor még nem érkezett ellene.³³

Rendkívül önérzetes lévén az addig vele történeteket a színész lélekben nem tudta feldolgozni; felesége kinevezését és színházvezetését pedig ad absurdum egyenesen a személye elleni árulásként élhette meg, akit – más magyarázat ismeretének hiányában – ezért 1920. február 10-én elhagyott. Ámbár az elkövetkező hónapok során Menszáros Margit megpróbálta helyreállítani házasságukat, azonban Palágyi hajthatatlan maradt, így végül 1920. október 12-én elváltak.³⁴

Eközben a színház körül februárban úgyszintén gyorsulni kezdtek az események. A Színügyi Bizottság február elején mégis kihirdette az igazgatói pályázatot, ám ettől fontosabb, hogy Palágyi a *Reggeli Hírlap* február 14-i számában reagálva az ellene folytatott lejáratozó hadjáratra, üzent a városi tanácsnak, a színházügyi bizottságnak és általában a miskolci közönségnek. Így írt: „Nagyon kérem, méltóztassanak az államügyészégi végzés és a kultuskormány által elrendelt igazoló-eljárás jegyzőkönyvének alapján ellenem társadalmi igazolóeljárást lefolytatni. Expiálni akarom az elmúlt politikai ténykedéseimet Miskolcz város nagyrabecsült közönsége előtt és arra kérek mindenkit, lehetőleg mentesítse magát az elfogultságtól és vegye figyelembe, hogy amit mondok, a magam látószögéből mondom. Az októberi forradalom után, amelynek sem előkészítésében, sem lefolyásában semmi, de semmi részem nem volt, hiszen azelőtt egyáltalán nem foglalkoztam politikával, egy *khaotikus* kép tárult elém. Láttam az ország összeomlását, a mérhetetlen szenvedéseket, a borzalmas gyászt, – magam is vesztettem egy öcsémet – és a polgárság szervezetlenségét, tehetetlenségét. Ezzel szemben ott volt a munkásság szervezettsége, amelyről azt hittem, hogy

33 Színészek Lapja, 1920. március 1. 6–7.; uo. április 15. 5.

34 MNL BAZML VII. 1/b. 3988/1920.; A dokumentumra Kis József hívta fel a figyelmem.

meg tudja menteni, ami menthető. És egész szimpátiámmal feléje fordultam, de sohasem törekedtem azt az ágat vágni, amelyen magam is ülök, sohasem támadtam a polgárság érdekét, hiszen ahhoz bolondnak kellett volna lennem.

Amikor én tavaly február 16-án szociáldemokratának vallottam magamat, akkor még a magyar szociáldemokrata párt is az erfurti Programm alapján állott, mely teljesen összeegyeztethető a polgári demokráciával és a hazafisággal, amit különben a háború alatt a nyugati szociáldemokrata pártok is bebizonyítottak. Én tehát csak irodalmi és európai értelemben vallottam magamat szociáldemokratának és a pártnak is csak akkor lettem tagja. Egyébként akkor, ha tíz polgárembert megkérdeztünk, hát legalább nyolc szociáldemokratának vallotta magát. Ezt ugyan bizonyítani bajos, de nem kell hozzá más, csak elfogulatlan visszaemlékezés.

Addig csak azt láttam, hogy a külföldön, ahol a szociáldemokrácia parlamenti képviselőhöz jutott, mindenütt üdvös munkát végzett a törvényhozás terén és a szociális reformoknak úgyszólván erjesztő kovásza volt. Ezt reméltem itthon is. Akkor azt láttam, hogy az országban az egyetlen szervezett erő, mely a rendet, a közbiztonságot törekszik föntartani és a folyton fejlődő anarchiát igyekszik meggátolni, a szervezett munkásság és hálás voltam ezért.

Hogy ettől fogva a párt mindjobban balra hajlott és 35 nappal később a párt vezetősége meglepetésszerűleg Összeházasodott Kun Béláékkal, ez rám nézve éppen olyan tragikusan hatott, mint bárki másra. Csakhogy én nem voltam sem a budapesti, sem a miskolci pártvezetőségnek, sem végrehajtó bizottságnak tagja és így a párt irányítására semmi befolyást nem gyakorolhattam, de éppen ezért eltévelyedésével sem vagyok még erkölcsileg sem azonosítható.

Szerény véleményem szerint, mint magyar színigazgató, bűnt követtem volna el, ha valaki előtt hazafiatlanul nyilatkoztam volna, vagy hazafiatlanul cselekedtem volna. De ezt nem tettem, sőt ellenkezően. A miskolci pártvezetőség négy tagjával tudom bizonyítani, hogy velük még a kommün alatt tárgyalásokat folytattam, hogy a pártot ketté kellene szakítani és mi helyezkedjünk nemzeti alapra. Viszont sok miskolci polgárral tudom igazolni, hogy a kommün alatt összejöttünk az avasi pincékben és tüntetőleg a himnuszt énekeltük. Csak azt szégyellem, hogy ezt nekem igazolni kell, ki 25 év óta, szerény tehetséggel, de egész lelkesemmel dolgoztam a magyar kultúráért és elmondhatom, hogy 12 év óta nem volt Miskolcon hazafias ünnep, vagy alkalom, amelyre anyagilag és erkölcsileg, a legmesszebbmenő módon nem áldoztam volna a legnagyobb készséggel. Hivatkozhatom a különböző miskolci testületek elnökeire.

Önérzettel állítom, hogy az ország színpadjai közül, a miskolci színpadon folyt a legkevesebb agitáció a proletárdiktatúra érdekében. Ezt bizonyítja az a cikksorozat, amelyben Krausz György támadta a színház vezetését, nem művészi, de kommunista szempontból. És Hirossik megbízott, azzal fenyegetett, hogy mást fog megbízni a színház vezetésével, ha nem csinál nekik tetsző műsort és nem énekeltetem minden este az egész személyzettel az internacionálét. És a miskolci színpadon egyszer sem énekelt a színház személyzete.

Jól tudom, hogy az én hosszas távollétem tápot adott messzebbmenő kombinációknak és talán főképpen oka az ellenem kifejlődött hangulatnak, de ennek meg

az a magyarázata, hogy a feleségemet úgy informálták, hogy engem a románok internálni akarnak. Ha az én politikai szereplésem egyesekben visszatetszést keltett, úgy ezért már megbűnhődtem és tanulságul szolgál nekem olyképen, hogy a jövőben őrizkedni fogok bármilyen politizálástól.

*Tisztelettel kérem tehát a tek. Tanácsot és a tek. Színügyi Bizottságot, hogy a lefolytatott igazoló eljárás után engem jogaimba visszahelyezni kegyeskedjék.*³⁵

A hírlapközlemény részben sikert aratott amennyiben a városvezetés engedélyezte Palágyi számára a színpadra lépést, viszont igazgatói székébe nem engedték visszahelyezni őt,³⁶ aki ezután nem is pályázott többé a színház vezetésére, helyette előbb a távoli Pécs, majd teljes elhatározással Szeged felé tekintett.³⁷ A Canossa-járára a *Magyar Jövő* sem maradt felelet nélkül, s februártól még hangosabban ágálni kezdett a társulat és a színész ellen – szereplései minősítésétől sem riadva vissza.³⁸ Végül a rágalmozások addig mentek, hogy Palágyi Lajosné mint megbízott igazgató, nyilvános közleményben bírálta a napilapot meglehetősen éles szavakkal. Először is világosan deklarálta, hogy ő a színtársulat vezetője, és munkájára a férjének semmilyen ráhatása nincsen. Ezt követően kikérte magának, hogy a nevezett sajtótermék szóban forgó cikkírója – kimondatlanul utalva annak zsidó származására – kioktassa őt hazaszeretetből.³⁹ Felidézve idevágó kijelentéseit: „*Ami pedig az igazi magyar hazaszeretetet illeti, ezt igazán nem a Magyar Jövő hasábjairól fogom megtanulni, aki már otthon gyermekkoromban, nemesi kúriánkban, mint igazi szentséget tanultam megismerni édes atyámtól, aki 1848-ban Damjanich alatt mint honvédfőhadnagy harcolt és 32 győzelmes ütközet után a szolnoki csatában jobb karját vesztette a hazáért.*”⁴⁰

A folytatásban újra szakmai alapokra helyezkedve, műsor-összeállítási nézetiről értekezett, utána reagált arra a rágalomra is, hogy társulatával állítólag színre akarták vinni Pogány József *Napóleon* című darabját.⁴¹

Eközben amíg férjét Miskolcon támadások érték, addig Szeged városvezetői mint a legmegfelelőbbnek látszó szakembert Almássy Endre utódként színházuk jövőbeni vezetőjévé választották.⁴² Május első napjaiban már terveiről is beszélt több helyen, amelyek két tartópillérének a művészet és az erős nemzeti

35 Reggeli Hírlap, 1920. február 14. 2.

36 Magyar Jövő, 1920. március 4. 2.

37 Reggeli Hírlap, 1920. március 4. 3.; Ezt az Országos Színészegyesület döntötte el még márciusban, mivel művészi szempontból mások között Palágyi direktorsághoz juttatását fontosnak tartotta. Reggeli Hírlap, 1920. március 26. 4.

38 Magyar Jövő, 1920. február 15. 2.; február 20. 3.; március 5. 3.; március 12. 2.; stb.

39 Kárpáti B.: Miskolci várostörténeti kalendárium i. m. 63.

40 Reggeli Hírlap, 1920. április 13. 3.

41 Uo.

42 Kerényi Ferenc: Szeged színház történetének forrásai a Csongrád Megyei Levéltárban 1920–1950. Bp. 1990. 9.; Reggeli Hírlap, 1920. április 27. 2.; Délmagyarország, 1920. április 27. 4.; Szeged és Vidéke, 1920. április 26. 1.; Népszava, 1920. április 27. 3.; Pesti Napló, 1920. április 27. 3. stb.; Palágyi Lajos együtt összesen hatan pályáztak az igazgatóságra. Szeged és Vidéke, 1920. április 20. 1.

irány számított. A program összeállításában az operára és a drámára kívánt fő súlyt helyezni, külön figyelmet szentelve a klasszikusokra és a magyar szerzőkre. Társulata összeállításához ugyanakkor a nevesebb helyi művészeket kívül a fővárosból akart színészeket szerződtetni.⁴³ Nyilatkozata felett alapjában véve megnyugodtak volna a kedélyek, ám ő elkövette azt a hibát, hogy kitért a miskolci társulat felszerelésének kérdésére, amelyet szándékában állt magával vinni új helyére. Talán említeni se kellene, annyira nyilvánvaló, hogy ezt követően az ellene folyó támadások újult erőre kaptak; e tűzhöz pedig csak az olajat szolgáltatta, hogy Szentpáli Istvánnal sem sikerült megegyeznie a kérdésről.⁴⁴

Visszakanyarodva az ellene folytatott vizsgálatokra, mivel a januárban meghallgatott tanúk vallomásai többsége inkább a színigazgató ártatlansága mellett tört lándzsát, mintsem ellene. Ugyanakkor a „közvélemény nyomása”-nak is engedni kellett, ezért az eljárás újraindult, és további kihallgatások következtek márciusban 12-én és 22-én, majd áprilisban, 16-án. Március 12-én vették fel László János (Széchenyi u. 37. sz.) tanúvallomását, ami lényegében megegyezett Szeleczy Zoltán szavaival, kiegészítve azzal, hogy a szóban forgó ünnepségen nagyon sokan megbotrántak azon, amit Palágyi a földosztásról mondott. Aznap az ügyben még Istvánffy Gyuláné nyilatkozott. Ő még 1918 novemberében hallotta az igazgatót beszélni, amikor a társulat tagjai gyűlést tartottak a színházban; szerinte Palágyi akkor „nemzeti beszédet tartott”.⁴⁵ 22-én Nádor Gyulát és Kostyál Gyuláné tanúkat hallgatták ki.⁴⁶ Nádor (Debreceni u. 9. sz.) szerint az említett 1919. áprilisi pénzügyi tisztségviselők estélyén egy rendkívül izgatott, kommunista ízű szónoklatot hallhattak. Kostyál Gyuláné Istvánffyéhoz hasonlóan szintén az 1918. novemberi színházi gyűlésen vett részt, ahol a színház tagjai egyöntetűen kinyilvánították szándékukat a szociáldemokrata pártba történő belépésre.⁴⁷ Kihallgatásán ő szintén nem emlékezett a színház vezetőjéhez köthető izgatott kifejezésekre.⁴⁸ A nyomozás tehát tovább bonyolódott; április 16-án Makay Barnabás és Gönczy Mór tanúk szintén tovább erősítették a színész ártatlanságát, mert egyikük sem emlékezett már az egy évvel ezelőtti beszéd pontos tartalmára.

További tanú nem lévén a kihallgatások után végül május 6-án elkészült a miskolci kir. ügyészség Scholcz Elemér nevével jelzett vádindítványa Palágyi ellen,⁴⁹ amiben a Korona Szálló nagytermében elmondott beszéde szerepelt mint vád. Az indítvány súlytalan jellegét már fogalmazása is jelzi, hiszen abból kiderül, hogy úgy vádolták a színigazgatót kommunista izgatással, hogy még

43 Reggeli Hirlap, 1920. május 5. 3.

44 Reggeli Hirlap, 1919. május 6. 3.

45 MNL BAZML VII. 1/f. 1992/1920. 4. lap

46 Uo. 5. lap

47 A Sajtóban erről lásd Köztársasági Ujság 1918. november 20. 5. és Reggeli Hirlap, 1919. november 16. 4.

48 MNL BAZML VII. 1/f. 1992/1920. 5. lap

49 Uo. 7. lap

azt sem tudták megmondani, hogy pontosan mikor követte el azt (március 21. és április 31-e közé tették a feltételezett bűncselekmény elkövetésének idejét), miközben a tanúk között Fazekas Sámuel személyében egy olyan főszerkesztő laptulajdonos is akadt, akinek a *Reggeli Hírlap* című napilapja annak idején hírt adott az eseményről. Izgatásra alkalmas kijelentésnek pedig a földosztás kapcsán elmondott hasonlatot tartották a színtársulat vezetőjének vádlói. A vádiratban megfogalmazottakat Palágyi jegyzőkönyvileg tagadta, és egyebek között igyekezett elmagyarázni hasonlata lényegét, amely elmondása szerint egy Henry George-tól származó írói idézet⁵⁰, és nem a magántulajdon vagy a főnemesi osztály elleni izgatást szolgálta. Továbbá kijelentette, hogy minekutána felkészületlenül és szabad szóhasználatlal beszélt, ezért több gondolatát nyilvánvalóan félreértették.⁵¹

Szeged városvezetése – kultuszminiszteri nyomásra – közben arról döntött, hogy a Palágyi, amíg Miskolcon nem záródott le a tárgyalás, addig nem foglalhatja el a számára fenntartott színházigazgatói állást.⁵² Erre a színművész felháborodottan jelezte a sajtóban, hogy *„nem lep meg a minisztérium döntése, hiszen Pekár államtitkár ajánlólevelével házal ellenfelem, az a Mariházy, akinek érdekében az államtitkár úr Miskolczon is prejudikálni akart. Az indokolás sem áll meg, hiszen jogszerint színigazgató vagyok, a kommün alatti magatartásomat pedig hivatalos testületem: a Színészegyesület vizsgálat tárgyává tette és igazolt. Egyebekben sem áll meg a döntés indokolása, mert sohasem volt az uzus, hogy csak színigazgató pályázhat, hisz én mint szegedi színész nyertem el a miskolci színházat és Kardos, a Vígszínház tagja most lett a debreczeni színház igazgatója. A döntés időszerűtlen is, mert erre csak akkor kerülhetett volna a sor, mikor én a koncesszióért folyamodtam volna. Az időelőtti döntéssel a kultuszminisztérium az eseményeknek akart elébe vágni, nehogy időm legyen dolgaimat rendezni. Különben is a miniszter döntését megfőlebbezem a közigazgatási bírósághoz.”*⁵³

A főtárgyalás május 19-én került a kommunista bűncselekményekben illetékes ötös tanács elé. A Hubay Kálmán törvényszéki bíró vezette tárgyaláson, miután felolvasták a 6-i vádiratot, Palágyinak lehetőséget engedtek nyilatkozattételre, aki 6-án tett írásos vallomását hosszabban kiegészítette.⁵⁴ Kijelentette, hogy annak idején a vigalmi bizottság kérte fel előadás tartására, amitől egyébként az érintett rendezvény megtartása függött. Ő azonban már akkor jelezte, hogy a kommunizmusról nem hajlandó beszélni, csak szociális kérdésekről. Ugyancsak előadta azt is, hogy annak idején a gazdakörből a sakk mellől vitték el a rendezők a Koronára, mivel ő teljesen megfélemedezett arról, hogy díszelőadást kell tartania aznap. Hozzávetőleg 5 percet beszélt, amire egyáltalán nem készült, így emlékezetből idézte Henry George angol író művének

50 Egész pontosan a „Haladás és szegénység” című könyve egyik szakaszáról volt szó.

51 MNL BAZML VII. 1/f. 1992/1920. 8. lap

52 Magyar Jövő, 1920. május 8. 3.

53 Reggeli Hírlap, 1920. május 7. 3.

54 MNL BAZML VII. 1/f. 1992/1920. 10–11. lap

sorait. George szerint nem helyes az, hogy az ország háromnegyed része 4000 földbirtokos kezén van, akik ha csak saját szükségleteikre termelnének, akkor milliók halnának éhen. Azt tagadta, hogy a beszéd során a kommunizmus szó akárcsak egyszer is elhangzott volna. Magát ezúttal ismételten „erős szocialistának” nevezte, amit mélyről indult társadalmi helyzetével magyarázott, ámde a kommunista vádat újfent határozottan tagadta, hovatovább elmondta, hogy a kommün alatt Reinitz Béla megkérte, hogy töltsen be a színi-főigazgatói állást, de ezt visszautasította.

A nyilatkozat után a tanúk meghallgatása következett. A bizonyítási eljárás során aznap kihallgatott László János, a Gazdák Szövetkezetének titkára, valamint Szeleczy Zoltán, Kun Géza, Makay Barna, Gönczi Mór, Józsa Fülöp, Marosi József tanúk egybehangzóan állították, hogy hallották az igazgatót arról beszélni, hogy Magyarországon a földbirtokok legnagyobb része a főurak, főpapok és dzsentrik kezében van. Ha ennek a mintegy 10 000 földtulajdonosnak egyszer eszébe jutna, hogy csak a maguk részére vetnek, akkor éhen pusztulna 20 000 000 ember. Nevezettek azt is tanúsították, hogy a vádlott elkésett, s Marosi József és Makay Barna kerítették őt elő a gazdakörből a sakk mellől. A vallomások egyeztek még abban is, hogy Palágyi valóban bocsánatot kért, amiért megfeledkezett a rendezvényről, illetve előadása végig szakadozott, nehézkes és rendszertelen volt, ami készülétlenségről árulkodott. Látszott, hogy azért beszél, mert megígérte, hogy az estéből ő tölt ki egy programpontot.

László Zoltán és Szeleczy Zoltán tanúk szerint a vádlott előadásából azt a benyomást szerezték, hogy a nagybirtokok felosztását szeretné, de szavaira már nem emlékeznek. Nem tudták, hogy a kommunizmus szó egyáltalán elhangzott-e, csak arra emlékeztek, hogy humorosan beszélt, és egy íróra is hivatkozott.

A többi tanú velük szemben azt adta elő, hogy a vádlott beszédének egyáltalán nem volt izgató hatása, s olyan benyomást keltett, mintha nem meggyőződésszerűen beszélne, hanem csak ki akarja tölteni a rendezvény egyik pontját.

Marosi József és Makay Barna tanúk szerint a vádlott előadása tárgyának szociális tartalmúnak kellett lennie, mivel ha a műsorba egy ilyen tárgyú pontot nem vettek volna fel, akkor az estélyt sem lehetett volna megtartani.⁵⁵

Az ugyancsak tanúként kihallgatott Heltai Hugó, Kállai Géza, Hosszúfalusi Lajos és Fazekas Sámuel szerint Palágyi mindig szociális gondolkodású egyén volt, de a kommunizmusról minden alkalommal a legelőbbben nyilatkozott.

A bíróság végül megállapította, hogy a fent megnevezett okok következtében Palágyi bűnössége nem bizonyítható, ugyanis még ha szándékában is lett volna izgatni a hallgatóságot, felkészületlensége okán ez nem sikerülhetett, hiszen még a figyelmet sem tudta lekötni. Marosi József és Makay Barna tanúk vallomásai szerint Palágyinak viszont nem állt szándékában a kommunizmus dicsőítése, mert midőn a vigalmi bizottság felkérte erre, ő azt bizonyíthatóan visszautasította. Helyette szociális tárgyú előadás megtartására vállalkozott, azt is hosszas unszolásra és csak „szabad előadás”-ként, amolyan időkitöltés

55 Uo. 20. lap

céljából.⁵⁶ Mindezek után az ötös tanács úgy látta, hogy Palágyi tettében bűncselekmény elkövetésére irányuló szándékot nem lehetett fellelni, a földosztással kapcsolatos nézetei pedig jogosak, de – egyebek mellett figyelembe véve az újabban benyújtott földreformjavaslatokat – avítottak.

A tanúvallomások alapján megállapítható, hogy bár némileg finomították emlékeiket a földosztás kérdésében, azonban a korábbi terhelő vallomásukat alapvetően csak László János és Szeleczy Zoltán tartották fenn. Ők állították egyedül, hogy Palágyi kommunista íű beszédet tartott a nagybirtokok kommunizálásáról, igaz mindezt akadozva és összeszedetlenül. Velük szemben a többi tanúvallomás mentette a színházigazgatót. Az idő előrehaladtával a vádindítványra csak a késő délutáni órákban került sor, és mivel a tanúk többsége Palágyi vallomását erősítette, ezért az ügyész a vádindítványát annyiban megváltoztatta, hogy a színművésznek tulajdonított két kijelentését, mivel azokat a tanúk nem igazolták, ejtette, azonban a magántulajdon elleni izgatás vádját teljes egészében fenntartotta. A meghurcoltatás tehát folytatódott, azonban ekkor örömmel táviratozta meg Szegedre: *„a tárgyalás megtörtént, felmentettek. E héten több este itt játszánom kell. A jövő hét közepén érkezem.”*⁵⁷

Az izgatás ügyében június 11-én állt a Maurer László vezette törvényszék büntetőtanácsa elé Palágyi, akit lényegében azzal vádoltak, hogy 1919. február 16-án a Városházán beszédet mondott, mely állítólag izgató tartalmú volt. A vádirat szerint az igazgató szónoklatában állítólag egy hasonlatot használt, mely szerint a régi társadalmi rend kocsi volt, melyen arisztokraták ültek, és amelyet a munkások húztak. Palágyi tagadta, hogy ezt a kifejezést használta volna, és hivatkozott arra, hogy több polgárral együtt a tüntetők megnyugtatósára kérték fel a szónoklásra. Ő azonban alig kezdett hozzá, amikor – egy lövés eldördülte miatt – pánik támadt a tömegben, ezért beszédét félbeszakította. Állítását Koller Ferenc, Róth Jakab tanúvallomásai megerősítették. Reisinger Ferenc szerint nem az ügyész által vett értelemben mondotta Palágyi a hasonlatot. Fazekas Sámuel lapszerkesztő és Jánosfy Kálmán hírlapíró ismertették a beszéd részleteit. Auslaender Gyula elmondta, hogy ő a Markó-ház erkélyéről hallgatta végig a beszédet, viszont annak tartalmára már nem emlékszik teljesen. Szerinte Palágyi az élettörténetének elbeszélésben azt is elmondta, hogy *„fiatalabb korában a királygyilkosság gondolatával foglalkozott”*, amire Maurer László elnök megjegyezte, hogy ezt az ügyész által történt kihallgatásakor nem mondotta. A jegyzőkönyv bizonyosága szerint Auslaender előbbi vallomásában csupán azt állította, hogy Palágyi a polgári osztály ellen izgatott, mire kijelentette, hogy ő a királygyilkosságra vonatkozó szavakat értelmezte ekképp.⁵⁸

Június 12-én, szombaton folytatódott a tárgyalás. Rosenberg Márton ügyvéd tanúvallomása szerint a színházigazgató soha nem mondta nyilvánosan azt a hasonlatot, amely miatt az ügyészség izgatás címén vádat emelt. Ezután Tyrnauer

56 Uo. 21. lap

57 Délmagyarország, 1920. május 21. 3.

58 Magyar Jövő, 1920. június 12. 4. és Reggeli Hírlap, 1920. június 12. 2.

Márk vizsgálóbíró Palágyinak az előtte tett beismerő vallomásának körülményeit ismertette. A folytatásban Ujváry Dezső kir. műszaki tanácsos eskü alatt tett vallomása szerint Palágyi szájából valóban elhangzott a hasonlat, azonban annak egyes szavaira már ő sem emlékezett. Lukács János kir. ügyész vádbeszédében a tanúvallomások alapján így beigazoltnak látta a vádat, és elmarasztaló ítélet kimondását kérte a törvényszéktől. Friedmann Miksa – Palágyi védője – beszédében megállapította, hogy Palágyi az inkriminált beszédében nem izgatott, a beszéd célja a tömeg megnyugtatása volt. Emellett utalt személyére és arra, hogy mennyi üldöztetést szenvedett végig, hiszen már volt letartóztatásban is; összességében védence felmentését kérte a bíróságtól. Maurer László tanácselnök délután négy óra után hirdette ki a bíróság ítéletét, ami szerint Palágyit 15 napi fogházra ítélte, a büntetést azonban az előzetes fogsággal a bíróság kitöltöttnek vette. Az ítélet indokolása szerint az általa elmondott hasonlat önmagában nem izgató, azonban az a körülmény, amelyek között beszélt, alkalmas lehetett az izgatásra. A törvényszék ugyanakkor mérlegelte azt, hogy Palágyi nem lázítani és izgatni alkart, ezért az izgatás vétségében a legenyhébb büntetést szabták ki rá. Az ítéletben az ügyész megnyugodott, míg Palágyi nem fogadta el.⁵⁹ Az ügy végül a királyi táblán ért véget augusztus második felében és a színművész teljes ártatlanságának kimondásával végződött.⁶⁰

Palágyi Lajost zsebében a felmentő ítélettel nemsokára kinevezték a Szegedi Színház élére, amit a kultuszminisztérium sokáig nem hagyott jóvá, így a színházi szezont csak többhetes késéssel, szeptember 18-án tudta megkezdeni a társulat.⁶¹ A kinevezést ugyanis személyes kudarként élte meg az új politikai kurzus iránt elkötelezett Haller István kultuszminiszter és az ágy alatt is kommunistákat kereső államtitkára, az igazolóbizottságokat megálmódó Pekár Gyula,⁶² aki erről még interjút is adott a *8 Órai Ujság* számára. A valóságtól végtetekig elrugaszkodott Pekár azzal kezdte nyilatkozatát, hogy párhuzamot vont a 16–17. századi Magyarországgal, majd elmagyarázta, hogy a „kultuszkormány” Miskolcot, Debrecent, Győrt, Pécsét és Szegedet is a nemzeti küzdelmek „véghelyeinek”

59 Magyar Jövő, 1920. június 13. 3.; Reggeli Hírlap, 1920. június 13. 2.; Az Est, 1920. június 15. 4.; Budapesti Hírlap, 1920. június 15. 3.; stb.

60 8 Órai Ujság, 1920. július 22. 3.; Pesti Hírlap, 1920. július 21. 3.; Kis Ujság, 1920. július 22. 4.; stb.

61 Szeged, 1920. szeptember 16. 4.; Magyar Jövő, 1920. szeptember 10. 2.; A szegedi színészek személyesen keresték fel a kultuszminisztert augusztus végén, hogy térjen napirendre Palágyi kinevezésén. Vö. Kis Ujság, 1920. augusztus 27. 4.

62 Szeged és Vidéke, 1920. május 11. 3. vö. Délmagyarország, 1920. május 12. 3. Ámbár elsőre annak tűnhet, de a jegyzet elején idézett Szeged és Vidékében olvasható cikk tanúsítja, hogy Szeged nem vett zsákbamacskát Palágyival, ugyanis a színművész pályázatához csatolta az ellene folytatott két büntetőper minden iratát, így tudvalevő volt, hogy mit kockáztatnak meghívásával, viszont Pekár kvázi hadüzenetével senki nem számolt előre. Az ügyben lásd még: Pesti Hírlap, 1920. június 25. 3.; Az Ujság, 1920. június 25. 3.; 8 Órai Ujság, 1920. július 21. 3.; stb. Pekár Gyula indítványát az igazolóbizottságok létrehozásáról a Kisfaludy Társaságban lásd A Kisfaludy-Társaság Évlapjai, Új Folyam 52. (1918–1920). Bp., 1920. 121., valamint a Magyar Tudományos Akadémia vonatkozásában Akadémiai Értesítő. Szerk. Heinrich Gusztáv. Bp. 1920. 14–15.

tekinti, ahová nem lehet bárkit küldeni. Már annak idején is az ilyen fontos helyekre a legjobb kapitányokat vezényelték, úgy szerinte a kultuszminiszter jelenleg a kultúra „legkipróbáltabb” képviselőit szándékozik ezen városok színházai élére kinevezni. Ezt a számítást húzta tehát keresztbe Szeged városa, amikor egy kommunista gyanúban álló személyt hívott meg a színház élére. A bírói fölmentés ugyanis vélekedése szerint nem elegendő bizonyíték (!) arra, hogy a fölmentett megfelel a „magyar nemzeti követelményeknek”, ezért utasította az Országos Színészegyesület vezetőjét is, hogy figyelmeztesse Palágyit, hogy mivel a *„közelmúltban nemzeti szempontból megbízhatónak nem mutató viselkedést tanúsított, ezután kétszeres igyekezettel kell szolgálnia a nemzeti ügyet és hogy ha működése ellen a most következő színházi évad folyamán bármikor is jogos kifogás merül föl, színigazgatói engedélyét azonnal meg fogom vonni”*.⁶³

A fenyegetést a színművész nem vette félvállról, és az elkövetkezőkben mindezt megtett, hogy Pekár Gyula kedvében járjon. A színvonal növelése érdekében primadonnának szerződtette Kissházy Sárit, valamint Sassy Nagy Kató operaénekesnőt, akik mindketten miskolci származásúak voltak,⁶⁴ továbbá Somogyi Emmi miskolci primadonnát.⁶⁵ Nemzeti érzés dolgában pedig úgyszintén jeleskedni próbált, hiszen már augusztus elején a Területvédő Liga rendezvényén lehetett vele találkozni, ahol Somló Emmával együtt irredenta vereseket szavalt,⁶⁶ októberben pedig gróf Teleki Pál miniszterelnökkel folytatott megbeszélést a hazafias érzelmű színtársulat támogatásáról.⁶⁷ Eközben – amint az ismeretes – Miskolcon egy rövid időre Komjáthy János vehette át a direktori széket.⁶⁸

A színművész most bemutatott esete a kiépülőben lévő Horthy-rendszer működésének eklatáns logikáját mutatja, ahol az aktuális politikai szempontoktól függően többek között a művészeti orientációk, az egyéni döntések, a szabad véleményformálás, de akár még egy jogerős ítélet is figyelmen kívül hagyhatónak számított. Nem csoda tehát, hogy emez reprezentatív esetek egyéni vagy kollektív feltérképezésére az 1920 utáni évtizedekben inkább nem is gondoltak.⁶⁹ A téma mellőzésének szembeszökő példáját hozza elsőként 1929-ben Zsedényi Béla, aki az aktuális kultúrpolitikai igények kiszolgálására készített Miskolc szellemi életét és kultúráját bemutatni hivatott munkája színházzal foglalkozó fejezete már egyáltalán nem tárgyalja Palágyi elüldözését. Helyette csak

63 8 Órai Ujság, 1920. augusztus 29. 7.

64 Magyar Jövő, 1920. szeptember 10. 2.

65 8 Órai Ujság 1920. július 30. 3

66 Kis Ujság, 1920. augusztus 3. 4.

67 Magyar Távirati Iroda hírei 1920–1956. Napi Hírek – Napi Tudósítások 1920. október 12. 2. kiadás 12. közlemény.

68 Kárpáti B.: A színház és mozi történet i. m. 440–441.; Miskolc írásban és képekben 9. Szerk. Dobrossy István. Miskolc 2002. 166.; Egyetértés, 1920. július 16. 2.

69 Újabban Dénes Iván Zoltán vette elő a kérdést Marczali Henrik kapcsán. Dénes Iván Zoltán: Az igazolási eljárástól a nyugdíjazásig. Marczali Henrik eltávolítása az egyetemről. 1919–1924. Századok 151. (2017) 6. sz. 1333–1362.

azt említi, hogy a színigazgató vezetése alatt művészi és anyagi siker szempontjából jobb és rosszabb idők sűrűn váltották egymást.⁷⁰ Az utókor helytörténészei pedig, miként annyi más esetben, ezúttal is hajlamosak csak a szép időkre emlékezni,⁷¹ és Miskolc város vezetőinek egyik megkérdőjelezhető döntéséről nagyvonalúan megfeledkezni.

Felhasznált szakirodalom és források

- 8 Órai Ujság, 1920. 6. évfolyam, 172. szám, július. 21. 3.
 8 Órai Ujság, 1920. 6. évfolyam, 173. szám, július. 22. 3.
 8 Órai Ujság, 1920. 6. évfolyam, 180. szám, július 30. 3.
 8 Órai Ujság, 1920. 6. évfolyam, 205. szám, augusztus. 29. 7.
 A Kisfaludy-Társaság Évlapjai, Új Folyam 52. (1918–1920). Budapest, 1920.
 Az Est, 1919. 10. évfolyam, 42. szám, február 18. 5.
 Az Est, 1919. 10. évfolyam, 90. szám, április 17. 2.
 Az Est, 1920. 11. évfolyam, 142. szám, június 15. 4.
 Az Ujság, 1919. 17. évfolyam, 42. szám, február 18. 2.
 Az Ujság, 1920. 18. évfolyam, 151. szám, június 25. 3.
 Beránné Nemes Éva – Román János (összeáll.): Források a borsodi és miskolci munkásmozgalom történetéhez II. 1918–1929. Miskolc, 1978.
 Budapesti Hírlap, 1920. 40. évfolyam, 142. szám, június 15. 3.
 Cenner Mihály: A magyar dráma a Miskolci Nemzeti Színház színpadán. In: A Miskolci Herman Ottó Múzeum Közleményei 12. Szerk. Szabadfalvi József. Miskolc, 1973. 1–7.
 Délmagyarország, 1920. 9. évfolyam, 108. szám, május 12. 3.
 Délmagyarország, 1920. 9. évfolyam, 115. szám, május 21. 3.
 Délmagyarország, 1920. 9. évfolyam, 96. szám, április 27. 4.
 Dénes Iván Zoltán: Az igazolási eljárástól a nyugdíjazásig. Marczali Henrik eltávolítása az egyetemről. 1919–1924. Századok 2017/6. 1333–1362.
 Dobrossy István – Eszenyi Miklós – Zahuczky László: Miskolci életrajzi lexikon. Miskolc, 2008.
 Dobrossy István (szerk.): Miskolc írásban és képekben 9. Miskolc, 2002.
 Egyetértés, 1920. 2. évfolyam, 159. szám, július 16. 2.
 Friss Ujság, 1919. 24. évfolyam, 42. szám, február 18. 1.
 Gyárfás Ágnes: Miskolc a XIX–XX. század fordulóján. Miskolc, 2003.
 Gyarmati Béla: Színi élet Miskolcon a két világégés között. In: Miskolc a millicentenárium évében 2. Szerk. Szabadfalvi József. Miskolc, 1997. 173–181.
 Heinrich Gusztáv (szerk.): Akadémiai Értesítő. Budapest, 1920.
 Kárpáti Béla: A színház és mozitörténet. In: Miskolc története 1918–1949-ig. 5/2.

70 Zsedényi Béla: Miskolc szellemi élete és kultúrája. Miskolc 1929. 118.

71 Gyárfás Ágnes: Miskolc a XIX–XX. század fordulóján. Miskolc 2003. 59–60.; Gyarmati Béla: Színi élet Miskolcon a két világégés között. In: Miskolc a millicentenárium évében 2. Szerk. Dobrossy István. Miskolc 1997. 175–176.

- Szerk. Dobrossy István – Stipta István. Miskolc, 2007. 438–457.
- Kárpáti Béla: Miskolci várostörténeti kalendárium 1300–1960. Miskolc, 2001.
- Kerényi Ferenc: Szeged színháztörténetének forrásai a Csongrád Megyei Levéltárban 1920–1950. Budapest, 1990.
- Kis Ujság, 1920. 33. évfolyam, 173. szám, július 22. 4.
- Kis Ujság, 1920. 33. évfolyam, 183. szám, augusztus 3. 4.
- Kis Ujság, 1920. 33. évfolyam, 203. szám, augusztus 27. 4.
- Köztársasági Ujság, 1918. 1. évfolyam, 4. szám, november 20. 5.
- Magyar Jövő, 1919. 1. évfolyam, 22. szám, október 30. 4.
- Magyar Jövő, 1919. 1. évfolyam, 48. szám, november 29. 4.
- Magyar Jövő, 1919. 1. évfolyam, 52. szám, december 4. 5.
- Magyar Jövő, 1919. 1. évfolyam, 56. szám, december 9. 2.
- Magyar Jövő, 1920. 2. évfolyam, 26. szám, február 1. 3.
- Magyar Jövő, 1920. 2. évfolyam, 38. szám, február 15. 2.
- Magyar Jövő, 1920. 2. évfolyam, 42. szám, február 20. 3.
- Magyar Jövő, 1920. 2. évfolyam, 53. szám, március 4. 2.
- Magyar Jövő, 1920. 2. évfolyam, 54. szám, március 5. 3.
- Magyar Jövő, 1920. 2. évfolyam, 60. szám, március 12. 2.
- Magyar Jövő, 1920. 2. évfolyam, 107. szám, május 8. 3.
- Magyar Jövő, 1920. 2. évfolyam, 134. szám, június 12. 4.
- Magyar Jövő, 1920. 2. évfolyam, 135. szám, június 13. 3.
- Magyar Jövő, 1920. 2. évfolyam, 208. szám, szeptember 10. 2.
- Magyar Nemzeti Levéltár Borsod-Abaúj-Zemplén Megyei Levéltára (MNL BAZML) vonatkozó fondjai
- Magyar Távirati Iroda hírei 1920–1956. Napi Hírek – Napi Tudósítások 1920. október. 12. 2. kiadás 12. közlemény.
- Miskolczi Napló, 1919. 19. évfolyam, 203. szám, december 5. 2.
- Népszava, 1920. 48. évfolyam, 101. szám, április 27. 3.
- Ormos Mária: Agyműtét, 1919. Magyar kérdőjelek a 20. század elején. Múltunk – politikatörténeti folyóirat 2010/3. 46–71.
- Párkány László: A miskolci sajtó a Tanácsköztársaság idején. In: A Herman Ottó Múzeum Évkönyve 5. Szerk. Komáromy József. Miskolc, 1965. 399–413.
- Pesti Hírlap, 1920. 42. évfolyam, 151. szám, június 25. 3.
- Pesti Hírlap, 1920. 42. évfolyam, 172. szám, július 21. 3.
- Pesti Napló, 1919. 70. évfolyam, 42. szám, február 18. 6.
- Pesti Napló, 1920. 71. évfolyam, 101. szám, április 27. 3.
- Reggeli Hírlap, 1919. 28. évfolyam, 41. szám, február 18. 3.
- Reggeli Hírlap, 1919. 28. évfolyam, 44. szám, február 21. 3.
- Reggeli Hírlap, 1919. 28. évfolyam, 49. szám, február 27. 3.
- Reggeli Hírlap, 1919. 28. évfolyam, 53. szám, március 4. 5.
- Reggeli Hírlap, 1919. 28. évfolyam, 56. szám, március 7. 3.
- Reggeli Hírlap, 1919. 28. évfolyam, 76. szám, április 1. 4.
- Reggeli Hírlap, 1919. 28. évfolyam, 86. szám, április 12. 1. és 3.
- Reggeli Hírlap, 1919. 28. évfolyam, 90. szám, április 17. 3.

- Reggeli Hirlap, 1919. 28. évfolyam, 102. szám, május 1. 4.
Reggeli Hirlap, 1919. 28. évfolyam, 104. szám, május 4. 2.
Reggeli Hirlap, 1919. 28. évfolyam, 106. szám, május 8. 4.
Reggeli Hirlap, 1919. 28. évfolyam, 111. szám, május 14. 4.
Reggeli Hirlap, 1919. 28. évfolyam, 118. szám, május 22. 4.
Reggeli Hirlap, 1919. 28. évfolyam, 121. szám, május 27. 4.
Reggeli Hirlap, 1919. 28. évfolyam, 122. szám, május 28. 4.
Reggeli Hirlap, 1919. 28. évfolyam, 218. szám, november 16. 4.
Reggeli Hirlap, 1919. 28. évfolyam, 233. szám, december 4. 6.
Reggeli Hirlap, 1919. 28. évfolyam, 250. szám, december 30. 4.
Reggeli Hirlap, 1920. 29. évfolyam, 17. szám, január 22. 3.
Reggeli Hirlap, 1920. 29. évfolyam, 23. szám, január 29. 3.
Reggeli Hirlap, 1920. 29. évfolyam, 37. szám, február 14. 2.
Reggeli Hirlap, 1920. 29. évfolyam, 53. szám, március 4. 3.
Reggeli Hirlap, 1920. 29. évfolyam, 72. szám, március 26. 4.
Reggeli Hirlap, 1920. 29. évfolyam, 86. szám, április 13. 3.
Reggeli Hirlap, 1920. 29. évfolyam, 98. szám, április 27. 2.
Reggeli Hirlap, 1920. 29. évfolyam, 104. szám, május 5. 3.
Reggeli Hirlap, 1920. 29. évfolyam, 106. szám, május 7. 3.
Reggeli Hirlap, 1920. 29. évfolyam, 134. szám, június 12. 2.
Reggeli Hirlap, 1920. 29. évfolyam, 135. szám, június 13. 2.
Serédi Jenő: A színház jövője. Reggeli Hirlap, 1919. 28. évfolyam, 236. szám, december 7. 5.
Soós László: Lukács György dokumentumok az Országos Levéltárban. Levéltári Közlemények 1986/1. 155–173.
Szeged és Vidéke, 1920. 19. évfolyam, 107. szám, május 11. 3.
Szeged és Vidéke, 1920. 19. évfolyam, 90. szám, április 20. 1.
Szeged és Vidéke, 1920. 19. évfolyam, 95. szám, április 26. 1.
Szeged, 1920. 1. évfolyam, 26. szám, szeptember 16. 4.
Színészek Lapja, 1920. 57. évfolyam, 2. szám, március 1. 6-7.
Színészek Lapja, 1920. 57. évfolyam, 3. szám, április 15. 5.
Turbucz Péter: 1919 – A sorsformáló év Alexander Bernát életében. Magyar Tudomány 2017/12. 1606–1617.
Vargáné Zalán Irén: Miskolc zenei élete a két világháború között (Második közlemény). In: A Herman Ottó Múzeum Évkönyve 21. Szerk. Szabadfalvi József. Miskolc, 1982. 195–220.
Világ, 1923. 14. évfolyam, 238. szám, október. 21. 5.
Zsedényi Béla: Miskolc szellemi élete és kultúrája. Miskolc, 1929.